

ШОЛУЛАР, СЫН ЖӘНЕ БИБЛИОГРАФИЯ

ОБЗОРЫ, КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

МҒТАР 17.01.09

DOI: 10.59102/kufil/2023/iss1pp99-109

А.Т. Қажыбай¹

¹филология ғылымдарының кандидаты, «Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының профессор-ассистенті, КеАҚ Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ., 020000, Қазақстан Республикасы, <https://orcid.org/0000-0002-6018-8784>, E-mail: yannon-fiction@yandex.kz

РОМАН ЖӘНЕ ӨМІРДІҢ ШЫТЫРМАН ШЫНДЫҒЫ (ИЛИЯС ЖАНСҮГІРОВТІҢ «ЖОЛДАСТАР» РОМАНЫНЫҢ ИДЕЯЛЫҚ-ТАҚЫРЫПТЫҚ, ТІЛДІК-КӨРКЕМДІК ЖӘНЕ ЖАНРЛЫҚ-СТИЛЬДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ БЕЛГІБАЙ ШАЛАБАЕВ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕ КӨРІНІС ТАБУЫ)

Мақалада Илияс Жансүгіровтің «Жолдастар романының идеялық-көркемдік, композициялық-тақырыптық, тілінің поэтикалығы және жанрлық-стильдік ерекшеліктерінің әдебиетші ғалым Белгібай Шалабаев зерттеулерінде көрініс табуы жан-жақты жүйелі зерттеле келіп, жазушының бұл романы алғашқы қазақ романдарын толықтыра келген, қайшылыққа толы халық тағдырындағы тарихи процесті бейнелеуде романның ауыр жүгін көтере отырып, өз үлесін қосқан туындылардың бірі екендігі тұжырымдалады. «Жолдастар» романының идеялық-тақырыптық ерекшеліктері, тілдік-көркемдік қолтаңбасы қарастырылып, романның ХХ ғасырдың 20-30 жылдардағы қазақ романдарымен ұқсастығы мен өзгешелігі, қазақ прозасынан алатын орны, жазушы шеберлігі егжей-тегжейлі талданған. Ғалым Б.Шалабаев, қаламгер Илиястың романындағы табиғат пейзаждарын, адам портреттері мен мінез қалыптарын ашуда реалистік биікке көтерілгендігін дәлелдей келе, юморлық, сатиралық кейіпкерлерде көркемдік қуат танытуда шығарманың барымта, жұт сценаларын, билер дауы, молдалар айтысын, жұмысшылар ортасын бейнелеуден анық көрінедігін тілге тиек етеді.

Дегенмен, қазақтың ауызекі әңгіме айту дәстүріндегі шеберлікті еркін игерген Илияс жеке бөлімдердің байланысы, композициялық тұтастық, типтендіру принциптеріне келгенде еуропалық үлгілерді терең меңгермегендігін, проза саласындағы, әсіресе роман жазуда тәжірибесіздігін аңғартып қоятындығын Б.Шалабаев өткір сынға алады. Дей тұрғанмен, қазақ ауылындағы әлеуметтік-таптық өзгерістерді, өндіріс, мәдениет, техникаға бой ұрған адамдарды бейнелеу талабындағы халық өмірінің кең панорамасын жасауда мақсат еткен қалың оқиғалы, қою тартысты, көп кейіпкерлі «Жолдастар» романы – қазақ әдебиетіндегі әлеуметтік-психологиялық роман жазу барысындағы тұңғыш сәтті тәжірибелердің бірі, өмірлік мазмұны терең, эстетикалық әсері күшті сапалы шығарма екендігі даусыз ақиқат.

Кілт сөздер: роман, идея, тақырып, сюжет, композиция, кейіпкерлер образы, табиғат пейзаждары, геройлар психологиясы, жазушы шеберлігі

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Қазақ кеңес әдебиетінің, әсіресе ұлттық көркем сын мен әдебиеттану ғылымының кеңес дәуіріндегі аужайы сөз болғанда алдымен әдебиет әлемінің заңғары Ғ. Мүсіреповтің бір кездері сүйіспеншілікпен атеп көрсеткен «алыптар тобының» ауызға алынары – еш талассыз жайт. Есімдері ел есінен кетпес саналы ғұмырларын рухани кеңістігін қорғауға, әдебиетіміз бен тіліміздің өрістеп, өркендеуіне арнаған, халқымыздың жан сүйіспеншілігіне ерекше

бөленген, елдің ерен биігіне көтерілген, кесекті дәуір сомдаған кесек мінезді алыптар тобы, терең тоғаныстарға жетелейді. Ал сол аға буын сөз абыздарының өкшесін баса әдебиеттанудың «еңбек торысы» (М. Әуезов) ғұлама ғалымдары атанған Б. Кенжебаев, Қ. Жұжалиев, Е. Ысмайылов, М. Қаратаев, А. Нұрқатов, Т. Нұртазин, М. Ғабдуллин, Ы. Дүйсенбаев, Б. Шалабаев т.б. көптеген ғалымдардың қай-қайсысы да төл әдебиеттің қалыптасу кезеңінде әр жанр саласына өзіндік сүбелі үлес қосып, жаңа соқпақтың даңғыл жолға ұласуында ерен еңбек сіңіргені әмбеге аян. Одақ әдебиетіндегі, одан кеңейе келе әлем әдебиетіндегі озық дәстүрлерді ұлттық бояу, нақыштармен ұштастыра отырып, алғашқы деген атқа ие болсам деп жан ұшыра жасалған жанталастан мүлде ада, таза көңілдің жүрек жарды тұңғыш қадамдары екені даусыз.

КІРІСПЕ

Қашан да жаңа бастаманың сәтті де, сәтсіз де қырларының тайталаса бой көрсетуі – табиғи құбылыс. Әрине, өнер туындысының оның қай дәуірде, қай ортада дүниеге келуінен гөрі оның көркемдігі басты қасиеті, өлшемі болып қала береді. Қолда бар тарихи мұраларға құрметпен қарау, оларды өз дәуірі тұрғысынан бағалау, әдебиет тарихында өзіндік орны болған азды-көпті еңбектердің тереңіне бойлап, әділ төрешілігін айту – бүгінгі ұрпақ парызы.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Жоғарыда айтқанымыздай, әр салада қалам тербеп, соңында мол әдеби мұра қалдырған әдебиетші-ғалым, сарабал сынның сардары, кәнігі аудармашы, ұлағатты ұстаз Белгібай Шалабаевтың әдебиеттанудағы орнының қаншалықты маңызды екені айқын нәрсе. Б. Шалабаев атсалыспаған жанр жоқ десе де болғандай. Соның ішінде әдебиетшінің әдеби-сын, ғылыми-зерттеулерінің өзекті бір арнасын «Қазақ романының туу мен қалыптасу тарихы» [1] және «Казахская литература (Советский период)» [2] оқу құралдарына енген «І. Жансүгіровтің «Жолдастар» романы», «Поиски жанра И. Джансугуровым» атты кесек еңбектері құрайды. Отандық романтанудың ілгері көшбасында тұрған Б. Шалабаевтың бұл толымды зерттеулері әдебиетшінің сезім сергектігінің айнасы іспетті дәуір дабылына дер кезінде үн қосқан табыс белесі болып саналады. Талдау, зерттеу, салыстыру әдістер негізге алынды.

НӘТИЖЕЛЕР

Әдебиет тіршіліктің, қоғамдық өмірдің ілеспе шежіресі, айнасы ғана емес, сол қоғамдағы адамдардың өмір танымын қалыптастыратын, дүниеге көзқарастарын дамытатын көркем құрал. Оның таным тарапындағы мәні де, тәрбиелік қуаты да сол құралдың кереметтей шешуші сырына негізделеді. Ол – көркем әдебиеттің эстетикалық мәні, яғни әрбір көркем шығарманың құндылығы оның адам сезіміне, түсінігі мен түйсігіне ойын қозғар әсерімен өлшенеді. Өмір құпиясына терең бойлай білген жазушы ғана оқырманын сан алуан көңіл күйіне еліктіреді: қуантады, жылатады, толғандырады. Сол сезім арқылы оқушының көңіл түкпіріндегі ойды қозғайды, санасына өшпес із қалдырады. Әрине, мұндай сипат кез келген өнер туындысында ғайыптан пайда болмайды. Ол жазушының қажырлы еңбектенуінің, талмай ізденісінің арқасында мүмкін болады. Мұндай шеберлік тума таланттың қажымас-қайрат жігері нәтижесінде қалыптасады, дамиды. Міне, осындай өлмес өнер туындыларының авторы, ХХ ғасырдағы адамзат ойының алыптары қатарынан берік орын алған, қазақ поэзиясының «Құлагері», сөз сардары – Ілияс Жансүгіров.

ТАЛҚЫЛАУ

Қазақ жаңа әдебиетінің бастау қайнарында тұрған құдіретті талант иелерінің бәріне тән ортақ асыл қасиет – көпқырлылық. Бұл ерекшелікті ақын, драматург, прозаик І. Жансүгіров шығармаларынан да көруге болады. Халық өмірін реалистікпен бейнелеген дарынды қалам иесінің әр жанрдағы туындыларының ішінде ерекше шарқырап тұрған оның асқақ поэзиясы ұлттық әдебиеттің классикалық байлығының қатарына жатады. Қазақ публицистикасының қалыптасуына зор үлес қосқан, Қазақстан Жазушылар одағын басқарып, әдеби процеске белсене қатысқан әлеуметтік зор қызметтер қаламгердің азаматтық келбетін көрсетеді. Әдебиетіміздегі, мәдениетіміздегі Ілиястың шығармашылығын бірыңғай поэзиясынан қарастыру, шығармашылығын тек поэзиямен байланыстыру – үстірт, сыңаржақ ұғым. Ілиястың өткір сатирасы, жалынды публицистикасы, ғылыми-сын пікірлері, туған әдебиет туралы ой-толғамдары, тартымды әңгіме-очерктері, шалқар «Жолдастар» романы сайып келгенде, қара сөзбен жазылған көркем және деректі прозалары әр кезең әдебиетшілердің қырағы назарынан тыс қалмаған. Жазушының проза саласындағы көл-көсір еңбектері сол дәуірдің деңгейінен қарағанда ғана емес, сарапшы уақыттың сыны таразысына салғанда да маңызды, мәнді көркем туындылар. Бұл туралы кезінде ғалым Б. Кенжебаев дұрыс атап көрсеткен, «Ілияс негізгі әдеби жанрлардың бәріне де қалам тартты – өлеңдері, поэмаларымен қатар роман, пьесалар, фельетондар, әдеби сындар, публицистикалық еңбектер жазды. Солардың қай-қайсысын болсын ол өзінің әлгіндей талантты дәрежесінде жазатын. Ілиястың шығармалары терең мағыналы, асқақ сарынды, от жалынды, өткір тілді, көркем суретті келетін еді» [3, 77], – деп жоғары бағаласа, ғалымның төл шәкірті, ірі әдебиетші, академик Р. Нұрғали мынадай тобықтай түйін жасайды: «... Ілиястың терең идеялық, көркем мүсінді эпикалық шығармаларының танымдық-тәрбиелік мәні зор, олар қалың оқырманның ойына ой, сезіміне сезім қосады, қиялына қанат бітіреді, эстетикалық ләззат беріп, гуманистік-адамгершілік идеяларды толғайды; өзінің күйлі, сыршыл, адуын шығармаларымен халқының көп ғасырлық өмірін, азаттық жолындағы күресін реалистік қуат, зор шеберлікпен бейнелеп, артына өлмейтін әдеби мұра қалдырған қанатты қаламгер Ілияс Жансүгіров – қазақ жұртының құлай сүйген ең сүйікті перзенттерінің бірі, оның өр тұлғасы қайсар ақындықтың символы іспеттес» [4, 294; 338].

Төңкеріске дейінгі сыншылдық-эстетикалық, ғылыми-зерттеушілік, әдеби-теориялық ой-пікірді жоққа шығарған еуроцентристік көзқарас 40-жылдардағы қате қаулылардың өзегі болып, ғылыми зерттеу жұмыстарын тығырыққа тіреп, әдебиеттің таптығы принципі айрықша дәріптелді. Тіпті тілге өрен, ойға жүйрік, өреге биік заңғарымыз М. Әуезов әдебиеттану мәселелеріне күнделікті науқандық жәйттерді, түрлі құжаттарды, қаулы-қарарды, партиялық талаптарды, қызыл танау саясатты, солақай социологиясын араластырып: «Қазақ халқының мәдениет тарихында әдебиеттану ғылымының тарихы әзірге қысқа. Бұл – жас ғалым. Ол «Әдебиеттік сын», «Қазақ әдебиетінің теориясы», «Қазақ әдебиетінің тарихы» деген салаларға бөлініп, енді дамып келеді. Қазақтағы әдебиеттану ғылымы құрылғанда, ол өзінің алғашқы туысымен, бүгінгі жеткен сатысымен, барлық бас аяғын жинағанда түгелімен толық мағынасында Социалистік Ұлы Октябрь революциясының жеңісі болды. Октябрьден бұрынғы қазақ тарихында біз бұл жөнінде «өскен ғылым» дерлік мардымды мұра алғамыз жоқ» [5, 207], – деп ағаттыққа ұрынғаны және сондай секілді ой-пікірлер салдарынан қазақ әдебиеттану ғылымы мен сынының арғы бастауларын зерттеуге көп уақыт бойы қолы байлаулы болып келгені рас.

Қазақ әдебиеттану ғылымы мен сынының туу, қалыптасу кезеңдерін ғылыми тексеруде арнайы көңіл аударатын проблемалардың бірі – әдеби мұраны игеру. Алғашқыда отаршылдық саясаттың талап-тілегіне сай қазақ даласын зерттеу жұмыстары мұрындық болып, өз халқын бүкіл әлемдік өркениетке жеткізуге ұмтылған ұлт зиялыларынан қолдау тапқан әдеби мұраны жинау, жариялау зерттеу жұмыстарында төңкеріске дейін бірталай нәтижеге қол жетті. Фольклорлық және классикалық мұра жарияланып, халықтың рухани азығына айналды, қазақ әдебиеті жанрлық жағынан дами бастады. Осылайша ғылыми-

зерттеушілік сипатқа бет бұрған әдеби мұраны игеру жұмыстарына қазақ даласына қанды қырғыны мен қуғын-сүргінін ала келген төңкеріс кері әсер етті, дағдарысқа түсірді. 20-жылдардың бас кезінен бастап төңкеріске дейінгі әдеби мұраны зерттеу мәселелеріне әр түрлі бағыттағы «формальды мектеп», «пролеткультизм», «бірыңғай ағым теориясы», «тұрпайы социологизм» секілді концепциялар қызу араласып, сыншылдық-эстетикалық, ғылыми-зерттеушілік, әдеби-теориялық ой-пікірде өз үстемдігін құру үшін өзара тартысқа түсті. Бұлардың барлығы да маркстік-лениндік әдіснаманың көркем әдебиет туралы саясаттағы бет-бағдарын анықтап алғанға дейінгі әр түрлі бағыттағы ізденістер еді. Бұл теріс концепциялардың орыс әдебиеттану ғылымында орын алуын ғалым С.И. Машинский: «Поиски истины в научном исследовании никогда не даются легко. Особенно тогда, когда они лежат в совершенно новой, неизвестной области. Эти концепции по-своему были поиском истины, но в неверном направлении. Поступательное развитие марксистско-ленинского литературоведения шло в острой идеологической борьбе с различными ошибочными концепциями» [6, 45], – деп жазды. Мәдени-тарихи, биографиялық, салыстырмалы тарихи, филологиялық, психологиялық сияқты зерттеу мектептері болған орыс әдебиеттану ғылымының өзі 20-жылдары осы қате концепцияларға бой алдырып алған болса, әдеби сыны енді ғана туып, әдебиеттану ғылымы толық көрінбеген біз секілді ұлт республикаларына тигізген нұқсан әсері өте қатты болғанына дау жоқ. Соған қарамастан қазақтың ұлттық әдебиеті мен өнері туған халқымен бірге болып, оның бастан кешкен өмірін, тарихын көркем бейнелеуге ұмтылды және бұл салада едәуір табыстарға жетті.

«Отызыншы жылдардағы қазақ әдебиетінің елеулі табысы – үлкен прозаның өрістеуі болды. Ж. Аймауытов өмірден кеткенмен, оның дәстүрі әдебиетте жалғасын тауып қалды. Б. Майлиннің «Азамат Азаматич», Ілияс Жансүгіровтің «Жолдастар», С. Мұқановтың «Теміртас», «Жұмбақ жалау» (кейін «Ботакөз» болып өзгертілген), М. Дәулетбаевтың «Қызыл жар» романдарының негізінде еңбекші халықтың отаршылдық езгіге, қанауға қарсылығы, бостандыққа жету жолындағы арпалысы суреттелген. Олардың басты қаһармандары қарапайым халықтың ішінен шығып, күрес үстінде ысылады. Егер де осы жолда олардың большевиктік, қызылшылдық сипаттары баса айтылса, осы дәуірдің телуі деп қарау керек. Кезінде мұндай ұғымдардың өзі адалдықтың, күрескерліктің белгісі есебінде танылғаны белгілі» [7, 52]. Ілиястың «Жолдастар» романының үзіндісі алғаш рет 1934 жылы «Әдебиет майданында» [8] жарияланды. Ол «Ақ вексель» бөлімі болатын. Романның бірінші кітабы ретінде 1935 жылы жарық көрді [9]. Романның жазылуы жайлы ақынның жұбайы Фатима Ғабитова Ілиястың бұл шығармасын трилогия ретінде жоспарланғанын айта келіп: «Жолдастар» трилогия болатын, бітпей қалған екі кітабының материалдары бұл күні Ілиястың өз архивінде сақтаулы» [10, 105], – дегеніне қосылуға болады. Романның оқиға желісіне, жазушының жинап кеткен мол материалдарына жете мән берсек, романның екі не үш томдық болып жоспарланғаны анық. Бұл пікірді Ілиясты зерттеушілердің бірі М. Дүйсенов те растайды [11, 57].

Романдағы оқиға желісінен ә дегеннен М. Горькийдің «Ана», Ж. Аймауытовтың «Қартқожа» сынды шығармаларымен үндес екендігін байқау қиынға соқпайды. Кезінде ойшыл Ф. Достоевскийдің, «Біз бәріміз де Гогольдың шинелінен шықтық» деген пайымдауы аталмыш дәстүр мен сабақтастықтың, еліктей отырып үйрене білудің заңды құбылысына қаратылы айтылған ақиқаттай әсер етеді. Жазушының романын оқи отырып, автордың осындай әдеби дәстүрдің ықпалымен, әсіресе М. Горькийдің прозаларына сүрлеу тартатын үйлесімді үндестіктің байланысын ғалым Б. Шалабаев жете таныған: «Ілияс Жансүгіров шеберлікті А. Горькийден үйренген. «Біз ұлы ұстазды үлгі тұтамыз» дейтін мақаласында: «Орыс әдебиетін шама-шарқымша оқып, түсінуге жеткен күннен бастап мен Горькийге ойша еліктедім. Оның кітабын бірінен кейін бірін құныға оқыдым. Горькийдің кітаптары жазушы болуға итермеледі. Олар менің көзімді ашып, жаңа күш-қайрат берді, алға жетеледі, әсіресе оның асқақ пафоспен жазылған «Сұңқар туралы жыры», «Дауылпаз туралы жыры» және басқа жырлары өшпес әсер қалдырды» дейді. «Жолдастар» романында М. Горькийдің әсері анық сезіледі» [1, 113-114]. Роман басындағы қараңғы қара жұмысшы баласы Павка Власов

пен роман соңындағы революционер, пролетариат жұмысшы Павел Власовты алыңыз. Немесе, аш-жалаңаш, жоқтықтан жақ сүйегі шығып сүмірейген, тіленшідей сүмендеген кедейшілік пен жетімдік қысып, білімге талпынған ауыл баласынан, сауатты, еліне еңбек етіп, жаңарған елдің жас жұмысшысына айналған Қартқожаны алыңыз. «Жолдастар» романын тілге тиек етуші ғалымдар көбіне шығармада толыққанды кейіпкер бейнесі жасалмады деген пікір қалыптастыруға тырысқан. Бұл – жаңсақ, ұшқары пікір дер едік. Төрт тараудан, оның ішінде бірнеше шағын әңгімелердің жинағы рәуішті құрылған роман композициясына мін тағу қиын. Осы ретте Б. Шалабаевтың пікіріне құлақ түрсек, «І. Жансүгіровтің «Жолдастар» романында революция қарсаңындағы қазақ даласының өмірі реалистік түрде суреттелген. Бірақ автордың сюжетті қосалқы оқиғалармен тым «ауырлатып» жібергенін де атап көрсеткен жөн. Негізгі оқиғадан шегіне отырып, ол көптеген новеллаларды орынсыз тықпалаған (мәселен, «Сиыр көрдің бе?», «Жанжал», «Цирк», «Жагер, жоғары шық», «Тасаттық» тараулары). Романда екі жүзге жуық кейіпкер бар, олардың біреуі түрлі оқиғаларға белсене қатысса, екіншісінің тек аты ғана аталған. Романдағы негізгі кейіпкерлер бедерлі бейнеленген. Мәселен, Шалматай қажыны «ит кемірген асықтай тықырайған қара қажы» деп бейнелеуі тек ірі қаламгердің қолынан келмек» [1, 111-112]. Мұндағы әдебиетші атап көрсеткен шағын тараулар, тақырыпшалар кейде ойды бөліп тастайтындай селкеу оқиғалы болып көрінгенімен, салмақты көзге романның өзіндік бір ізді желісі, ой тұтастығы айқын көрініп, бастан аяқ тақырыптың өзекті арнасы жалғасып, жымдасып жатады.

«Жолдастар» романында сомдалған, типтелген негізгі кейіпкер Сатанмен қатар бірнеше «Сатанды» қатар алып шығуға тырысқан авторлық идея жетістігі айтарлықтай. Әр орта, әр жағдаймен қилы тағдыр иелерін замана ағымының бір уақытта революцияға әкелу жолын көрсетудегі жазушы қолданған тәсілдер ұтымдылығының нәтижесінде өзі суреттеп отырған тарихи кезең оқиғаларын нанымды бере білген. Ауыр ғұмыр, бірақ бір мақсаттағы бірнеше «Власов», «Қартқожалар» образы жазушы жоспарлағандай трилогияға айналғанда, Ілияс кенеттен мерт болмай ойға алған іс аяқтағанда, әдебиетіміздегі үлкен эпикалық шығармалардың біріне айналмасына кім кепіл?! Екіншіден, романдағы оқиғалар өткен кезең – 1913 жылдан 1917 жылдың 26 қазанына дейінгі аралық болса, Ілиясқа кеңес өкіметінің белсенді қайраткерінің бейнесін жасай қоймадың деу де орынды айтылған сын емес. Романдан Ілияс қаламының өзіндік «мені» айқын көрініп тұрады. Жазушы романды тақырыбына, роман суреттеген дәуірге сай жатық тілмен жаза білген. Ілияс сөйлемдері жеңіл, әрі көркем, поэтикалық сұлу өрнектермен молынан әшекейленген. Әлбетте, қай жағынан болмасын романды сүттен – ақ, судан таза деуден аулақпыз. Әйтсе де, «жазушының «Жолдастар» романы қазақ романдарының алғашқы қарлығаштарының бірі, өз кезеңіндегі әдебиетіміздің үлкен жетістігі», деген ғалым Б. Шалабаевтың аталы сөзін назарға аламыз.

«Роман «Бастау», «Ағын», «Толқын», «Тасқын» атты төрт бөлімнен тұрады. Онда 1910 жылдан 1917 жылға дейінгі қазақ халқының өмірі суреттелген. Романда оқырман ауыл өмірімен және басты кейіпкерлерімен – Сатанмен, оның ағасы Тәжимен, олардың шешесі Сәтбаламен танысады. Шалматай, Шаяхмет және басқа дала мықтыларының бейнелері шығармаға біртіндеп енгізіледі. Романда революция қарсаңындағы тап күресі, әлеуметтік кереғар лагерьлер өкілдерінің қақтығысы көрсетілген» [1, 104]. Роман тараулары шағын тақырыпшалармен бөлінген, әрбір шағын бөлігі жинақы, тиянақты әңгіме тақылеттес. «Бастау» – осындай отыз бір тақырыпшаға бөлінген, «Ағын» – отыз алты, «Толқын» – жиырма алты, «Тасқын» – отыз жеті тақырыпшаға бөлінген. Романда автордың ой-өзегінің аздаған сыры секілді авторлық баяндау – монолог, авторлық толғау ретінде пролог келтіреді де, «Бастау» тарауы «Қоянды» жәрмеңкесін баяндаудан басталады. «Қоянды, жолың қатты, наның тәтті, // Айдаймыз ақсақ қойды, арық атты. // Айдаған осы жолға кедейшілік // Арқаның арқамызға қатты батты» [1, 105].

Осы бір өлең шумағы бүкіл оқиға арқауынан хабар беріп тұр. «Қояндыдағы» бай не үшін барады, кедей не үшін барады? Бар болғаны бір қоңыр сиыр, төрт ешкімен қалған Сәтбалаға үлкен баласы Тәжи: «Байдан қой алып қыстасақ, аман қаламыз ба?» – деумен, «Ақ

вексельге» отыруға көндіреді. Сәтбаланың көнгісі жоқ. Әйтсе де қу кедейшілік, күн көріс қамы, екінші жағынан қабырғасы қата қоймаған кіші баласы Сатанды жалға беру жанына батқан әже ұлына келісімін береді. «Байға не айтамыз?» – деген бөлімінде қыс бойы «Ақ вексельге» алған жиырма қойы мен өзінің аз-маз тұяғының бәрі қырылып, үш-төртеуі ғана аман шыққан Тәжидің жақындап қалған жәрмеңкеден қашуы айтылса, келесі бөлімінде Шалматай байдың повесткасымен шақыртып алынған Тәжидің «Ақ вексіл» құнына жалғыз көк құнаны мен інісі Сатанды бір жыл жалшылыққа беріп, бәтуаласуы баяндалады. Бұған кейінгі оқиға малшылыққа жаңа ортаға кеткен Сатанға байланысты өрбиді. ХХ ғасыр басындағы қазақ даласынан есе бастаған капитализмнің алғашқы лебі оның қоғамдық-өндірістік қатынас пен санадан көрініс таба бастауы элементтері – Ілияс романында Сатан және басқа кейіпкерлердің ісі, ойы арқылы ұтымды көрініс тауып дамытылып отырады. Романда қазақ даласындағы алғашқы өндірістік қатынас та дәлелді, ұтымды тәсілмен суреттеліп, кең өріс тапқан «Ақ вексіл» операциясы баршамызға мәлім ұғым болғанымен, оның мәні неде, ол қалай өтеді, қалай жасалады, қалай жүргізіледі? – деп жіктейтін болсақ, бұл дәуір туралы жазылған еңбектердің ешқайсысынан дәл Жансүгіров романындағыдай толық жауабын ала алмайсыз. Ал «Жолдастар» романында жылына жәрмеңкеге жетпіс мыңнан кем қой салмайтын, дала капиталисі Шалматай саудасы арқылы бұл операция алақанға салғандай суреттелген. Әрі бұдан осы бір қыр капитализмі механизмінің іске асу жүйесін жазушының өмірде терең білгендігін аңғаруға болады. Әлбетте, байлардың жәрмеңкеге әкелген мыңдаған, он мыңдаған қойлары бір базарда түгел өтіп кетпейді, саудаға жарамай қалған ақсақ-тоқсақ, ауру-тұрақ мұндай қойлар жылда жәрмеңке тарқарда аманатқа алушыларға таратылып отырады. Бай бағамын дегеннің аты-жөнін нотариус алдында жаздырып, «ақ вексілге» бере береді. Бұл істің аты да осыдан шықса керек. Жазушы жәрмеңкеге жылына жүз мыңға жуық қой айдаған ірі көпестің, тиыннан тиын туғызған қу тұяқ саудагердің малдарының қалай құрылып, қалай сатылатынын, оқырманға қолмен қойғандай, түсінікті әрі көркем тілмен жеткізген. Романның өн бойында мұндай тақырыбы оның ашылған шағын сюжеттер молынан кездеседі. Тарау соңында Шалматайда екі жыл, Шаяхмет байда – бір жыл жұмыс істеген Сатан көп нәрсеге үйренеді, өмірді көреді. Жазушы кейіпкерін тек қой соңына салып қоймай, өмір мектебінің түрлі белестерінен өткізіп, ысылтып, небір шытырман оқиғаның қан сорпасына түсіріп, пісіреді. Сүйгеніне қосылмаған Нәзипаның жайы, басына түскен күндестік хал, көзі ашық дүниеге ғылыми материалистік көзқараспен қарайтын Балабай уезінің татары Фазыл Жиянгелдин мен ауылдың қожа-молдалары арасындағы тартыс, «Шербешнай съездерге» қатысу, Шалматайдың жұмсауымен барымтаға, Досайдың жүйрік аттарын ұрлауға араласуы – «қой ауызынан шөп алмас» Сатаннан ысылған, ширақ Сатанды өсіріп шығарады. Б. Шалабаев осы бір кейіпкерді былайша сипаттайды: «Сатан жастайынан Әділхан байдың есігінде жалшылықта жүрсе де, не өзі, не үй-иесі кісе киімге, ішсе тамаққа жарымайды. Ол болыстың да, ауыл молдасының да малын бағады. Қанша талаптанса да мына қатігез, сұрықсыз заманда күн көру қиын-ақ. Өмір өте береді, Сатан әділетсіздіктің түп тамырын түсіне бастаған сияқты. Жасынан сөзге шебер, өткір тілді ол көкке өрлеген әсем әнімен және күмбірлеген күйімен жұрт көңілін баурап алады. Ауылдағы қазақ әйелдерінің тағдырына жаны ашиды, олардан қолдан келген көмегін аямайды. Ол жауыз Шалматайдан сұлу Нәзипаны арашалап қалады» [1, 104-105]. Шаяхмет байға қызметке келіп, Құсайынның бала-шағасымен Жетісуға келе жатқан Сатанға халық арасына аңыз болып тараған Тәуке, Самалық сынды батырларды кездестіруі – Тәуке батырдың сөздері, оқушыға да, шығарма кейіпкерлеріне де үлкен ой тастайды.

«Ағында» романның негізгі кейіпкерлері Мәмбет, Мардандармен танысамыз. Мұнда жазушы қоғам ағымының бастауын Сатан сияқты дала капитализмінен алған ауыл жастарын нағыз ағын – қала капитализміне араластырады. Жас Сатан өзімен салыстырғанда қалалық жерге әлдеқайда ысылған өр мінезді, өтірік қылықты көтере алмайтын, әділетсіздік атаулыға, ар-намыстың таптауына ашық күресіп, жалғыз болса да жан наразылығын көрсетіп жүрген Мардан секілді, тілі өткір, тапқыр, Шеркес Қали атанған Мәмбет сынды, ақ көңіл жуас, жолдасы үшін жан пида Нұрәділ сияқты қазақ жұмысшыларымен танысады. Ертістегі

пароход өнеркәсібі, олардың жұмыс күнін сатып алу тәсілі, капиталистік – өмір салтының жанды көріністері. Мұндай жерлердегі жұмыс жағдайы жұмысшыларды капитализмнің аяусыз құрбаны етсе, екінші жағынан пролетариаттық-интернационалдық сананы оятушы, біріктіруші, ұйымдастырушы орталығы ретінде жазушы нанымды суреттейді. Романдағы зұлымдықпен, әділетсіздікпен күрес, адамгершілік, биік рух, жаңаға деген талпыныс аталмыш кейіпкерлер әрекеттері арқылы авторлық идеямен тоғысып жатыр. Сатан, Тәжи, Мардан, Мәмбет, Нұрәділ, Аяпберген т. б. – ел тағдырына жанымен күйзелетін көзі ашық, көкірегі ояу жаңа буынның, жаңа заман құрылыс сапына қосылатын сом тұлғалардың типтік бейнелері. Образдар галереясының басты кейіпкерлердің романдағы орнын, егжей-тегжейін анықтау ісі Б. Шалабаев зерттеуінің негізгі бағыттарының бірі. «Лагерю бедноты, представленной образами Сатана, Тажи, Мардана, Мамбета, Нурадила, Аяпбергена, Камаша, Орлова, Алексея, Герасимова, Михайлова, писатель противопоставляет образы антигероев – Шалматая, Шаяхмета, Асылбека, Мысыкхожи, Абрама, Сулеймена, Жексембая, Досая Идриса, Шаншина, Асана, Искака, Кожакмета. Между этими враждебными классами мечутся Суртай, Кемелбек, Субай... Во второй части романа появляется образ умного и честного Мамбета. Во время поездки по Иртышу на пароходе «Светлана» он размышляет: «Этот пароход сделан человеком – мастером. Сколько весят все эти грузы, множество людей, тяжелый чугунный котел, литые металлические машины – а пароход не тонет. Он лишь поскрипывает и плавно плывет себе по реке. Вот что могут сделать мастерство и знания. С наукой трудно спорить, она может все... [2, 56-58]. Зерттеуші Б. Шалабаев романдағы басқа да кейіпкерлерге кеңінен тоқталады. Мәселен, «Романда мінез-құлқы, сырт көрінісі, өмірге көзқарасы әр түрлі қарапайым адамдардың бейнелері нанымды шыққан. Нұрәділ, Аяпберген, Байғарау, Елеке ақын, Сүндет – олардың әрқайсысы халық бостандығы жолында, бақытты өмір жолында аянбай күреседі. Әрқайсысының таңдаған жолы, арманы, көздеген мақсаты бар. Аяпберген жастайынан жоқшылық пен қорлық көріп өседі. Ерте ағарған шаш, бетіндегі терең әжімдер соның айғағы тәрізді. Халық қасіреті, бұлыңғыр болашақ туралы ойлар оның жанына жегідей жеп, күндіз-түні маза бермейді. Елеке – әнші, сауықшыл адам. Жас кезінде халық ақыны Жанақпен кездескен, атақты Шөжемен айтысқан. Романда ол сөзге жүйрік, өткір ойлы, талантты адам ретінде суреттеледі. Оның әндерін, ертегі, жырларын естігенде жұрт көңілі жадырап, мәз болып қалушы еді. Елекенің қоғамға көзқарасы қарама-қайшы, ол көбінесе ескі дәстүрлер төңірегінен ұзап кете алмайды. Бірақ оның әндері мен өткір мысқылдары халыққа қызмет етіп, күрес жолында үнемі жігер қосып отырады... Романда өздерінің бас бостандығы, теңдігі туралы, сүйген адамдарына қосылуды арман еткен Нәзипа, Күлзейне, Күлән, Камаш сияқты қазақ әйелдері зор ілтипатпен суреттеледі» [1, 107-109].

Соңғы «Тасқын» тарауында сахнаға Сатан, Мәмбет, Нұрәділ секілді әділетсіздік, адам төзбес ауыртпалыққа ашынған, ызаланған, бірақ жол таппаған жұмысшылар әрекеті, алғашқы революциялық үгіттер, бірігіп жұмысқа шықпаған майдандағы Мардандар әрекеті баяндала келе, «Бостандық болысы» бөлімінде, февраль буржуазиялық революциясының лебі, Мардандардың майданнан оралуы, көп партияшылық, Асылбек, Кемелбек секілді болыстардың «Бостандық болысы» болып шыға келу жайы қозғалса, «Сенген қойым сен болсаң», «Үш жүз», «Түсінікті» бөлімдерінде жазықсыз ұсталған Марданды ақтап, босатуға келген Аяпберген арызына қаладағы қаптаған партияның – ешбірі көмектесе алмауы, бәрі халық атын жамылған буржуазия екендігі нанымды, түсінікті баяндалған. Роман сюжетінің соңғы нүктесін шығарманың соңғы тараушаларының аттары да айтып тұрғандай. Олар: «Таң жақын», «Қызыл тан», «Жолдастар» деп аталады. Жазушы осылайша жаңа қоғамды қолдаған, қызыл таңмен бірге қолдарына қырмызы ту ұстаған, «бәріміз теңбіз, жолдаспыз», – деп ұрандаған мыңдаған халықтың алаңға жиналу сәтін суреттеумен роман оқиғаларының желісін ұтымды түрде тұжырымдайтын панорамалық картина бейнесімен аяқтайды. Көз алдымызға 1917 жылдың ескіше 26-27 қазан күндері, тасқындай қаптап кең алаңға ағылған толқынды тулары бар адамдар легі, жасыратыны жоқ, тарихта болған төңкеріс ешбір әсірелеусіз елестейді.

«Жолдастар» романын сараптай келе жазушының тандап алған тақырыбы туралы өмір материалдарынан молынан жинап, тереңнен тергендігін, оны шығарманың өн бойында ұтымды, сәтті пайдаланып отырғанын, өзі жазып отырған уақыт аясындағы әлеуметтік құрылысы мен халықтың тұрмысы мен дәстүрін терең біліп, сол кездегі қоғамдық санадағы болған өзгерістерді де оқырманына дәлелді, нақты жеткізе білген.

Шығарманы өнер ретінде танытып, биікке көтеретін басты өлшемдерінің бірі – жазушының сөз қолдану шеберлігі. Әрине, бұл көркем шығарма тілінің баттасқан бояуға бой ұрмай, керісінше жазушының құнарлы ойының ашық та дәл де берілуін қажет етеді. Сондықтан да көркем шығарманың тілі сол өнер туындысының басты өлшемдерінің қатарында саналады.

Әдетте әдеби шығарманың тілі туралы мәселе қозғалғанда жазушының шеберлігі қаламгердің сөз табиғатын қаншалықты түсінетіні тұрғысынан ғана емес, сол сөзді өз мақсатына сай қалай құбылта қолдануы жөнінде де болары анық. Атап айтқанда, халықтық ұғымдардың барынша жинақталған, жүйеленген образдылық сипаты айрықша басым болып келетін тұрақты тіркестер, топономикалық атаулар, салт-дәстүр атаулары, тиянақтап айтқанда, этнолингвистикалық ұғымдар т. б. әдеби нормалармен қатар, стильдік фигуралар мен әдеби троптарды орынды қолданылу жайына талдау жасау арқылы І. Жансүгіровтің талантына тәнті боласыз. Жазушының тілді халықтан үйрене отырып, сөйлеудегі талғампаздықты халқына үйрете де алатынына көз жеткізесіз. Жазушының тіл шеберлігіне талдау жасаған ғалым Б. Шалабаевтың мына пікіріне назар аударсақ, «Жансүгіров – шұрайлы тілдің шебері, көркем сөздің зергері. Қазыналы халық тілінен өзіне керектігін тандап, талғап ала біледі, оны суреттеу құралы ретінде өте орынды пайдаланады. Кейіпкердің көзқарасына, мәдени дәрежесіне, мінез-құлқына қарап, олардың ауызынан шығатын сөз де мың құлпырып тұрады. Мәселен, Сатан мен Шалматай байдың сөздері бір-біріне ұқсамайды. Сатан мақалдап, мәтелдеп сөйлейді, сөзге ұста, сөзшең. Шалматай да өз мүддесін, көздеген мақсатына сай мақал-мәтелдерді көп қолданады («Жап аузыңды, сорлы сенің балақ бауының менің қолымда», «Құр аяққа бата жүрмейді»). Үстем тап өкілдерінің, мырзалардың, подрядчиктердің, саудагерлердің сөзі, сөйлеу мәнері дөрекі, түйеден түскендей дөкір дөрекі, басына таяқпен салып қалғандай ауыр... Романда қазақ даласының тұрмыс-салты, әдет-ғұрпы, халық өмірінің жарқын беттері кең көлемде көрсетілген, онды орынды теңеулер мол. Автор диалог арқылы кейіпкердің жан-дүниесін кеңінен танытады.

«– Жылама, қарындасым, өзің разы болмасаң, қашсаң да құтыласың ғой, – деп Мәмбет үміт айтты.

– Жыламай қайтейін, ағатай. Сүйеу болар бір кісім жоқ. Менің сөзім кімге өтеді, менің қайғым кімге батады..., – деді Күлән».

Бұл диалогта қазақ қызының дәрменсіз халі туралы ащы шындықтың беті ашылған.

Ілияс Жансүгіров ішкі монологты жақсы меңгерген. «Светлана» пароходында келе жатып Мәмбет өмір туралы былай қиялдайды. «Мынау үлкен өзен, күні-түні тоқтаусыз аққан су асығып қайда барады? Су кім үшін ағады? Өзен осы ағысымен неге ұқсайды? Бір аққан су қайтпайды... Әлде адам өмірі осы сияқты ма». Бұл монолог Мәмбеттің ойын, рухани дәрежесін, мінез ерекшелігін дәл бейнелейді» [1, 112-113]. Қазақтың қара сөзіне қаныққан жазушы еш қиналмастан қазақы табиғатты жеңіл әрі шешен, өзіндік тәтті юморымен небір шұрайлы сөз тіркестерін шығарманың өн бойында төгіп отырады. Әсіресе, қазақы қонақ түрлерін тарата түсіндіруі, «Шербешнай съездегі», «Абдыра тобының» мөрлерін суреттеуі оқырманның көңілін өсіріп, көргенде көзі тояттайтын тамаша сюжеттер. Мысалы, «Оның арызын тыңдап, ең кереметін айыру орнына бишікештер алдына келген піскен етке пышақтарын суырғандай жандарына қолдарын салысып, мөрлерін суырысып жатты. Алынған мөрлер песір молданың кішкене сандығының үстіне үйме-жүйме болып отырған билердің өздеріндей тізіліп барады. Тот басқан, ағаш сапты, дөңгелек темір мөр, сабы мүйіз сүр сопақ мөр, кір-кір төс қалдалардан, жан қалталардан, түйіншектерден күдіретті түрде шығып жатыр. Әркімнің мөрі иесі сықылды – мықыр мойын, құнан бұқа бидің мөрі – ит асық, шуда сақал, жалпақ мұрын бидің мөрі – тот басқан шойын мөр, теке сақал пұшық бидің

мөрі – өзінің мұрны сияқты пұштиып қалған. Ұзын мойын кесе қараның мөрі – сұр сопақ, сом мөрлер аяғы буылып, алдына келген малды бауыздайтын қайралған пышаққа ұқсайды» [12, 76], міне, осы сияқты тамаша әзіл-оспақ суреттер шығарманың көркемдік деңгейін жоғарлата түседі. Бұған қоса жазушының романдағы тақырып атаулары мен әр тарауға эпиграф таңдаудағы жетістіктерін, пролог жазудағы өзіндік табысын, роман тілінің жеңіл әрі көркемдігіне орай төгіліп тұратын юморын, кейбір тұтас абзацтардың өлең шумағындай ұйқаса тізілуінің шығармаға көрік беріп тұрғандығын, кейіпкерлердің образын сомдаудағы автордың өзіндік тәсілін, автордың өз идеясын толық іске асыру жолында романның композициялық құрылымында қолданған тәсілдерінің (монолог, диалог, шегініс т.б.) ұтымдылығын байқауға болады. Сонымен қатар өз дәуіріне тән алғашқы орыс сөздерінің қазақ арасында қазақылана қолданылуы сияқты детальдар да қаламгер назарынан тыс қалмаған.

ҚОРЫТЫНДЫ

Әдебиетші ғалым Б. Шалабаев «Жолдастар» романының идеялық-көркемдік, идеялық-тақырыптық тұрғыдан, тілінің поэтикалығы тұрғысынан алғанда жан-жақты жүйеле зерделей келе, І. Жансүгіровтің бұл романын алғашқы қазақ романдарын толықтыра келген, қайшылыққа толы халық тағдырындағы тарихи процесті бейнелеуде романның ауыр жүгін көтере отырып, «І. Жансүгіровтің романы революцияны жырлаған, орыс пен қазақ халықтарының достығын паш еткен шығарма ретінде біздің мәдени тарихымызда елеулі орын алады», деп өз үлесін қосқан туындылардың бірі екендігін тұжырымдайды.

Реалистік характерлерді сомдау, роман сюжетін ширату, роман тартысын табу, қаһармандар образын деректердің көлеңкесінде қалдырмай, жанды тұлғаға айналдыру секілді суреткерге қойылатын талапқа кеңінен жауап беретін «Жолдастар» романы өз бойына классикалық әлеуметтік-психологиялық, тарихи романдардың өміршең қасиеттерін сіңіре отырып, мазмұн, форма жағынан да сапалық жаңа белгілерімен ерекшеленетін туынды. Осындай тереңдігімен, биіктігімен ерекшелінетін өлмес шығарма, қаламгер Ілияс Жансүгіровтің ғана емес, бүкіл қазақ әдебиетінің көтерген олжалы жаңа белесі екені сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Шалабаев Б. Қазақ романының тууы мен қалыптасуы. – Алматы: «Жазушы», 1990. – 312 б.
- 2 Шалабаев Б. Казахская литература (Советский период). – Алма-Ата: «Мектеп», 1965. – С. 235.
- 3 Кенжебаев Б. Шындық және шеберлік – Алматы: «Жазушы», 1966. – 217 б.
- 4 Қазақ әдебиетінің тарихы: Кеңес дәуірі (1917-1940). – 7-Том. – Алматы: «ҚАЗАқпарат», 2004. – 462 б.
- 5 Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. – 16-Том. (Мақалалар, зерттеулер). – Алматы: «Жазушы». – 1985. – 207 б.
- 6 Машинский С.И. Классика и литературная наука. М.: «Знание», 1970. – С. 318.
- 7 Қирабаев С. Тәуелсіздік рухымен. Зерттеулер, мақалалар, естеліктер. – Астана: «Фолиант», 2002. – 504 б.
- 8 Жансүгіров І. Ақ вексель // «Әдебиет майданы», 1934, №3–4. – ББ. 18-27.
- 9 Жансүгіров І. Жолдастар. Роман. 1-кітап. – Алматы – Қазан: «Қазмемкөркемәдеббас», 1935. – 583 б.
- 10 Ғабитова Ф. Ұмытылмас өмір // «Жұлдыз», 1966, №5. – ББ. 105-106.
- 11 Дүйсенов М. Ілияс Жансүгіров. – Алматы: «Ғылым», 1965. – 357 б.
- 12 Жансүгіров І. Жолдастар. – 3-Том. – Алматы: «Жазушы», 1987. – 472 б.

REFERENCES

- 1 Shalabaev B. (1990) *Qazaq romanynyń túýy men qalyptasyú*. [The Birth and formation of the Kazakh novel.] – Almaty: «Writer». (In Kazakh).
- 2 Shalabayev B. (1965) *Kazakh literature (Soviet period)*. – Alma-Ata: «School». (In Kazakh).
- 3 Kenzhebayev B. (1966) *Shyndyq jáne sheberlik* [Truth and skill.] – Almaty: «Writer». (In Kazakh).
- 4 *History of Kazakh literature: the Soviet era (1917-1940)*. – Volume 7. – Almaty: «Kazinform».
- 5 Auezov M. (1985) *Collection of works in twenty volumes*. – Volume 16. (Articles, research). Almaty: «Writer»
- 6 Machine S. I. (1970) *Klassika ı literatýrnaia nauka*. [Classics and literary science.] – M.: «Knowledge». (In Kazakh).
- 7 Kirabaev S. (2002) *Táyelsizdik rýhymen. Zertteýler, maqalalar, estelikter*. [In the spirit of Independence. Research, articles, memoirs.] – Astana: «Folio».
- 8 Zhansugurov I. (1934) *White bill* // «literary front».
- 9 Zhansugurov I. (1935) *Comrades. Novel. Book 1*. Almaty-Kazan: «Kazmemkurkemadebbas».
- 10 Gabitova F. (1966) *Umytylmas ómir* [Unforgettable life] // «Zhuldyz».
- 11 Duissenov M. (1965) *Ilyas Zhansugurov*. – Almaty: «Science».
- 12 Zhansugurov I. (1987) *Comrades*. – Volume 3. Almaty: «Writer».

Роман и эпоха в зеркале времени (отражение идейно-тематических, языково-художественных и жанрово-стилевых особенностей романа Ильяса Жансугурова «Товарищи» в исследованиях Бельгибая Шалабаева)

А.Т. Кажыбай¹

¹кандидат филологических наук, профессор-ассистент кафедры «Казахского языка и литературы», НАО Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, 020000, Республика Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-6018-8784>, E-mail: yannon-fiction@yandex.kz

Статья посвящена проблемам художественной поэтики в творчестве Ильяса Жансугурова. На материале его романа «Товарищи» исследуются историко-культурные и образно-художественные истоки сюжетобразующей основы произведения и всего творчества писателя. В работе рассматривается отражение идейно-художественных, композиционно-тематических, поэтических и жанрово-стилевых особенностей романа «Товарищи» Ильяса Жансугурова в исследованиях ученого-литератора Бельгибая Шалабаева. В работе выявлены и раскрыты основные проблемы своеобразия образов героев романа и их психологические портреты которые характеризуются как проявление судеб людей в сложных исторических ситуациях 1916-1917-х годов прошлого века. Исторические события 1916-17-х годов – истоки национально-освободительного восстания, борьба за независимость, укрепление результатов революции, массовая конфискация скота, разрушение традиционных систем жизнеобеспеченности, гибель и откочевка казахского народа, ожесточенная национальная вражда, классовая дифференциация и национальная классовая борьба – все это составило основу романа. По мнению ученого литературоведа Бельгибая Шалабаева, автор создает эпическое произведение в историческом развитии, в котором все герои представлены в двух планах в мирной жизни и в период революции, благодаря которым формируется основа произведения на принципах историзма, позволяющего дать правдивое, этнографически точное изображение жизни народа прошлого века.

Ключевые слова: роман, идея, тема, сюжет, композиция, образ персонажа, пейзажи природы, психология героев, писательское мастерство.

Материал поступил в редакцию журнала 10.03.2023

The novel and the epoch in the mirror of the times (reflection of the ideological-thematic, linguistic-artistic and genre-style features of Ilyas Zhansugurov's novel «Comrades» in the studies of Belgibai Shalabaev)

A.T. Kazhybai¹

¹Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor of the Department «Kazakh Language and Literature», Kokshetau University named after Sh . Ualikhanov, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-6018-8784>, E-mail: yannon-fiction@yandex.kz

The paper considers the reflection of the ideological-artistic, compositional-thematic, poetic and genre-style features of the novel «Comrades» by Ilyas Zhansugurov in the research of the literary scientist Belgibai Shalabaev. The paper identifies and reveals the main problems of heroes images originality and their psychological portraits in the novel. They are characterized as a manifestation of people fate in difficult historical situations during 1916-1917-ies of the last century. The historical events of 1916-17 (the origins of the national liberation uprising, the struggle for independence, the strengthening of the results of the revolution, the deaths and migration of the Kazakh people, class differentiation and national class struggle) formed the basis of the novel. According to the literary scholar Belgibai Shalabayev, the author creates an epic work in historical development, in which all the characters are represented both in peaceful life and during the revolution period. Thanks to this the basis of the work is formed on the principles of historicism, which allow to give a truthful, ethnographically accurate depiction of the Kazakh people life during the last century.

Keywords: novel, idea, theme, plot, composition, character image, landscapes of nature, psychology of heroes, writing skills.

Received: 10.03.2023